

Investigación social do fenómeno da catividade de tartaruga moura no sureste Ibérico

Social research into the phenomenon of the captivity of the Greek or Spur-thighed Tortoise in the Southeast of the Iberian Peninsula

Irene Pérez Ibarra¹, Andrés Giménez Casalduero¹ e Andrés Pedreño Cánovas²
Universidade Miguel Hernández¹ e Universidade de Murcia²

Resumo

No presente manuscrito investigase a dimensión social da conservación de especies a través do estudo do fenómeno da catividade da tartaruga moura (Testudo graeca) no sueste ibérico. Para iso utilizaron técnicas cuantitativas e cualitativas de investigación social, en concreto, enquisas a poboación autóctona e a novos residentes do turismo internacional e entrevistas en profundidade a colectivos que manteñen tartarugas cativas e a aqueles implicados na conservación e xestión da especie. Estas técnicas permitiron cuantificar a situación actual e as tendencias a coleccionar e posuír tartarugas en catividade, permitiron determinar as motivacións destas prácticas e as diferentes representacións sociais que se manteñen cara á especie, así como coñecer os posicionamentos existentes cara á conservación da especie. A partir destes resultados danse recomendacións de xestión e intervención social para a conservación da tartaruga moura no sueste ibérico e a xestión da poboación cativa de tartaruga moura.

Abstract

In this document the social dimension of the captivity in the Southeast of the Iberian Peninsula of the Greek or Spur-thighed tortoise (Testudo graeca) is a subject of research. In order to do this, quantitative and qualitative techniques of social research have been used, specifically through questionnaires amongst the local population and new residents who reside there as a result of international tourism, and intensive interviews with the groups of people who hold tortoises in captivity and with those who are involved in the protection and control of the species. Such techniques have allowed us to quantify the current situation and the trends for the catching and keeping this species in captivity, as well as to determine the motivation behind such practices and the various social representations held towards the species, as well as the existing points of view held towards the protection of the species. From these results recommendations are given with regards to the management and social intervention in order to protect the Greek or Spur-thighed tortoise in the Southeast of the Iberian Peninsula and the control of the population in captivity of the Greek or Spur-thighed tortoise.

Palavras chave

conservación de especies, educación ambiental, intervención social, investigación social e percepción fauna

Key-words

Protection of species, environmental education, social intervention, social research, perception of fauna

Introdución

No presente manuscrito investigáanse diferentes formas de interacción da sociedade coa fauna silvestre a través do estudo da dimensión social do fenómeno da catividade da tartaruga moura (*Testudo graeca*) no sueste ibérico.

A tartaruga moura é un réptil ameazado cuxa principal poboación europea se atopa no sueste ibérico, nas provincias de Murcia e Almería. Un dos principais problemas de conservación da especie nesta zona é a recolección de individuos das poboacións silvestres para o seu mantemento en catividade.

Este costume estivo, desde antigo, moi estendido no ámbito rural de distribución da tartaruga moura no Sueste Ibérico. Nun primeiro momento, as prácticas de recolección e posesión estiveron moi arraigadas na sociedade agraria que recollía tartarugas para o seu mantemento no ámbito doméstico e no comercio. Este proceso de recolección sistemática e comercio sufriu unha importante diminución polo despoboamento rural que aconteceu a partir da década dos anos cincuenta e pola protección da especie en 1973. A pesar diso, no ámbito rural de distribución da especie continúa o costume de manter tartarugas en catividade e a especie se segue recollendo das poboacións silvestres aínda que sen obxectivo comercial. Ademais, o

importante desenvolvemento urbano-turístico que se está a producir no sueste peninsular está a reverter a situación de despoboamento e pode estar a provocar un incremento dos procesos de recolección de tartaruga moura. Por outra banda, tras a protección da especie, puxéronse en marcha diferentes campañas que foron lideradas por administracións públicas e asociacións naturalistas, para a conservación da tartaruga moura. Estas campañas centráronse no manexo da especie a través da recollida de individuos cativos, cría e reintrodución ao medio natural.

Como paso previo a poñer en marcha un programa de intervención social para tratar o fenómeno da catividade da tartaruga moura no sueste ibérico é necesario investigar a situación actual e tendencias dos procesos de recolección e posesión en catividade así como outras prácticas asociadas (cría en catividade, reintrodución, etc.) En concreto, é importante coñecer, tanto a súa importancia cuantitativa como as motivacións que impulsan a recolección e o mantemento de tartarugas en catividade. Así mesmo, é necesario coñecer o efecto das medidas de conservación e xestión postas en marcha até agora, tanto o seu impacto social, como o seu efecto sobre as poboacións silvestres de tartaruga moura.

Os obxectivos concretos deste estudo son: 1) cuantificar a situación actual e as tendencias do proceso de recolección e

posesión en cativeira de tartaruga moura; II) identificar as representacións sociais da tartaruga moura que promove a súa recolección e posesión en cativeira; III) analizar os posicionamentos existentes cara á conservación da especie e a poboación cativa; IV) discutir o valor e as implicacións destas prácticas de intervención colectiva e V) suxerir actuacións para a conservación da tartaruga moura en relación con estes procesos e a xestión da poboación cativa no sueste ibérico.

Metodoloxía

Cuantificación da posesión e da recolección da tartaruga moura

Para cuantificar a situación actual da recolección e do mantemento de tartaruga moura en cativeira enquisouse á poboación autóctona, a través de enquisas a escolares do ámbito de distribución da especie na rexión de Murcia e aos novos residentes provenientes do turismo internacional na rexión de Almería. As enquisas deseñáronse para coñecer se o enquisado ten ou tivo tartarugas en cativeira, o número delas, a orixe e o xeito de obtela, o destino destes animais e a cría en cativeira.

No primeiro caso, leváronse a cabo 796 enquisas a escolares con idades comprendidas, maioritariamente, entre 12 e 15

anos (87% dos estudantes enquisados). As enquisas efectuáronse nos municipios murcianos incluídos na área de distribución da tartaruga, así como en cinco municipios periféricos. As enquisas realizáronse en todos os centros escolares de carácter rural e unha representación dos centros en núcleos urbanos, en total 26 centros de ensino de 22 núcleos de poboación.

No segundo caso, leváronse a cabo 346 enquisas a novos residentes foráneos a través de entrevistas persoais na vivenda dos enquisados. Os municipios almerienses de estudo agrupáronse en tres tipos segundo o seu grao de coincidencia coa distribución da especie. Así, distinguíuse entre municipios núcleo (>75% da súa superficie está incluída na área de distribución da tartaruga), periferia (20-75%) e fóra (1-20%). Este grao de superposición coa área de distribución da especie coincide, á súa vez, co gradiente de densidade de tartarugas (Giménez et al., 2006).

Análise cualitativa do fenómeno da cativeira

Para estudar cualitativamente os procesos de recolección e posesión da tartaruga moura, desenvolvéronse unha serie de entrevistas en profundidade aos principais grupos de poboación que manteñen tartarugas en cativeira no sueste ibérico, tanto dentro, como no ámbito de distribución da especie. As preguntas lanzadas durante o desenvolvemento das entrevistas estive-

ron relacionadas co xeito e co motivo para conseguir e ter tartarugas en cativeiro, coidados que lles ofrecen e medidas para conservar a especie.

En total realizáronse 13 entrevistas que foron agrupadas, para a análise dos discursos, en catro grupos: I) habitantes rurais do ámbito de distribución da tartaruga, coa realización de catro entrevistas; II) habitantes urbanos de fóra da área de distribución da especie, con tres entrevistas; III) naturalistas, con tres entrevistas e IV) novos residentes do turismo internacional, con tres entrevistas.

Análise cualitativa dos posicionamentos cara á conservación da especie

Realizáronse 23 entrevistas en profundidade aos actores que constitúen o “campo de acción” da conservación da tartaruga moura no sueste ibérico (táboa 2). En concreto, entrevistouse a asociacións naturalistas (3 asociacións de Murcia e 2 de Almería), os Centros de Recuperación de Fauna Silvestre de cada unha das provincias da área de estudo, a técnicos da administración ambiental e a particulares colaboradores con asociacións naturalistas ou coa administración ambiental.

As preguntas realizadas dirixíronse a coñecer as posicións dos diferentes grupos ante a xestión da poboación cativa e a

conservación da tartaruga moura. Concretamente tratáronse os seguintes aspectos: I) medidas e propostas para a conservación da especie; II) posesión de tartarugas en cativeiro por parte de particulares; III) que facer coas tartarugas que se manteñen en cativeiro; IV) medidas de cría en cativeiro e reintrodución de animais cativos por asociacións ou administracións e V) riscos xenéticos e de transmisión de enfermidades das tartarugas cativas.

Resultados e discusión

A conservación de especies require tratar a dimensión social dos factores de ameaza mediante o desenvolvemento de estudos interdisciplinares que inclúan ás ciencias sociais, ás naturais e ás da conservación. A pesar diso, até non hai moito, a súa conservación tratábase, basicamente, desde unha perspectiva biolóxica e esquecíanse as importantes raíces sociais, políticas, económicas, culturais e éticas da extinción de especies (CLARK e WALLACE, 1998).

Este manuscrito presentou a investigación social que se realizou do fenómeno da cativeiro da tartaruga moura no sueste ibérico. Esta experiencia serve para resaltar a importancia de realizar estudos sociais previos para coñecer en profundidade a dimensión social dos problemas de conservación de especies e para axudar no

deseño de correctas estratexias de intervención social.

A metodoloxía que se utilizou, a través da integración de técnicas cuantitativa e cualitativa, resultou ser unha estratexia axeitada para poder cuantificar a situación actual destas prácticas, coñecer en profundidade as representacións sociais que motivan a recolección e a posesión de tartarugas en cativeira e coñecer os diferentes posicionamentos cara á conservación e cara á xestión da especie.

Cuantificación e descrición da posesión de tartarugas en cativeira

A pesar da protección da tartaruga moura e a prohibición expresa do seu mantemento en cativeira, a posesión é unha práctica habitual no diseminado rural do ámbito de distribución da especie no sueste ibérico. Trátase dunha actividade local posto que a práctica de ter tartarugas en cativeira diminúe conforme nos afastamos do núcleo de distribución da tartaruga moura. A proporción da poboación autóctona que mantén tartarugas en cativeira é do 61-68% e cunha media de 2 a 3 tartarugas por persoa. Estes valores resultan nunha estima poboacional de decenas de miles de individuos en cativeira nos municipios do ámbito de distribución da especie na rexión de Murcia. A proporción da poboación turista europea non española que ten tartarugas en cativeira é do 6-13%,

cunha media de 3 a 4 tartarugas por persoa e cunha estima de até varios miles de tartarugas en cativeira nos municipios do ámbito de distribución da especie na provincia de Almería.

Por outra banda, aínda que antigamente a especie recollíase sistematicamente para o seu comercio, na actualidade o comercio dentro da área de distribución da especie é unha actividade marxinal e os individuos de tartaruga moura son fundamentalmente obtidos a través da súa recollida directa das poboacións silvestres. De feito, unicamente o 7,5% dos escolares autóctonos comprou a súa tartaruga, esta porcentaxe caeu até o 3% para os escolares que viven dentro da área de distribución da tartaruga moura; mentres, o 63,5% obtivo a súa tartaruga das poboacións silvestres, directamente ou a través de alguén, esta porcentaxe ascendeu ao 74,5% para os escolares que viven dentro da área de distribución da especie. No caso dos novos residentes foráneos, o 57% capturárona directamente das poboacións silvestres, mentres ningún deles a comprou.

Tamén, é moi importante o traspaso de tartarugas á marxe de relacións comerciais (ao 29% dos escolares e ao 43% dos residentes foráneos regaláronlle a súa tartaruga) e, relativamente frecuente, a cría en cativeira (18% dos escolares e o 24,5% dos residentes foráneos criaron tartarugas en cativeira). O destino das tartarugas cativas é principalmente a súa

reintrodución ao medio natural (o 15% dos escolares e 33,5% dos residentes foráneos) mentres as entregas a centros ou organismos especializados na xestión de fauna son escasas (2,5% dos escolares e 17% dos residentes foráneos).

Nun primeiro momento, as prácticas de recolección e posesión estiveron moi arraigadas na sociedade agraria da área de distribución da especie e o desenvolvemento de actividades agrarias tradicionais moldeou unha paisaxe cultural á que esta especie está estreitamente ligada (ANADÓN e outros, 2006).

Os habitantes do diseminado rural, motivados por diferentes crenzas populares, recollían tartarugas a través de encontros casuais coa especie no seu hábitat, mentres realizaba as tarefas propias do campo, para o seu mantemento no ámbito doméstico. Este proceso de recolección e posesión así como a recolección sistemática con fins comerciais locais sufriu unha importante diminución pola despoboación do ámbito de distribución da especie debido ao éxodo rural sufrido a partir da década dos cincuenta así como á protección da especie a principio dos anos setenta. A exportación ás cidades do costume de manter tartarugas en cativeiro foi posible a través de recoveiros e vendedores ambulantes que recollían as tartarugas dos fogares rurais e as vendían en mercados urbanos. A tartaruga aparece nas cidades cando se dispón dun lugar axeitado (xar-

dín de dúplex, terraza etc.) Non obstante, no modo de vida urbano, este requirimento non sempre é posible polo que se foi abandonando parcialmente este costume. Desde os últimos anos, o ámbito rural e do diseminado da área de distribución da tartaruga moura estase a ver repoboado coa construción de novas urbanizacións e a recuperación de casais abandonados. Na actualidade, a pesar do cambio sociolóxico experimentado no ámbito de distribución da tartaruga, os neo-rurais (turistas internacionais e “naturalistas”) manteñen o costume de recoller e ter tartarugas en cativeiro.

Aínda que actualmente a magnitude deste proceso polos novos residentes do turismo internacional é menor que para a poboación autóctona, é previsible un aumento considerable por dous motivos principais. En primeiro lugar, as enquisas mostran que a posesión de tartarugas en cativeiro se incrementa conforme o fai o tempo de residencia. Ademais, a maioría dos residentes foráneos leva moi poucos anos en España polo que é posible que non tiveran oportunidade de obter unha tartaruga. Tamén unha porcentaxe considerable da poboación que non ten tartarugas en cativeiro mostra unha predisposición a adquirir un destes animais (17%). En segundo lugar, o ámbito de distribución da tartaruga moura no sueste ibérico está a sufrir un espectacular desenvolvemento urbano-turístico destinado fundamentalmente a persoas de orixe norte europea e espera que nos pró-

ximos anos a poboación foránea residente de orixe europea aumente considerablemente e con ela, polo tanto, a posesión de tartarugas en catividade.

bios sociolóxicos que se experimentaron no ámbito de distribución da especie. Algúns dos fragmentos das entrevistas que recollen as representacións sociais da tartaruga móstranse na Táboa 1.

Representacións sociais da tartaruga moura

As entrevistas que se realizaron mostran a existencia de tres representacións sociais da tartaruga moura que reflicte os cam-

En primeiro lugar, o proceso de posesión en catividade estivo protagonizado pola antiga sociedade agraria e os seus actores (agricultores, pastores, recolectores e outros habitantes do medio rural) manteñen unha imaxe da especie como “animal do-

Animal domesticable

O meu pai tiña un pombal e ao comprar as tartarugas, metíaas no pombal [...] eu nin lle botaba de comer a ela nin nada, eu non sei o que comería aquel animal.

Sempre na miña casa vin así unha ou dúas tartarugas, entón o meu pai traballaba no campo [...], nas tomateiras, e cada ano saía unha [...] unhas veces ao mellor leváballe para a casa e outras veces pois a deixaba alí [...] iso de tropezar con elas simplemente.

Non me gustaba nin me desgustaba, simplemente estaban alí [...] ías ao campo e o aquel de collelas e a ilusión de velas, de collelas e levalas á casa [...] logo, unha vez que a tiñas alí, non lle facías nin caso. A miña nai ou o meu pai ao mellor botábanlle verdura, eu ou os meus irmáns [...] pero xa está. Até que [...] nos fartabamos [...] pois ao final, sóltalas.

De cativo tiven eu unha parella de tartarugas [...] as tiña nun curral da miña avoa [...] como estaban antigamente as cousas, a xente tiña ao mellor unha galiña [...] tiña unha coelleira [...] tiñan un curral [...] e entón eu tiña alí un par de tartarugas.

Antigamente collíanas e poñíanas aí, nos currais das cabras e das galiñas, porque din que así non se fan pragas de pulgas

Animal de compañía

Son simpáticas, veñen, cando xa non che teñen medo pódelles resgar a cabeza, sacan a cabeza, ao principio métese pero cando che coñecen veñen, mórdenche un dedo do pé.

Comen da miña man, ademais eu voume e as tartarugas veñen detrás miña, parecían como cadelos.

Teño un areal, teñen as súas casas, o seu comedero e o seu bebedeiro para beber auga.

Están estupendamente e logo en verán pegámosles cada ducha tamén para que se refresquen, encántalles, non se asustan non, están acostumadas tamén a estar con persoas.

Cando chega despois de comer, cólloas, sóbenas e a durmir, pecho a fiestra e aos dez minutos ou á media hora vou e están todas metidas, todas durmindo, son graciosísimas.

O alimento ese que é para crías de gatos que é enriquecido en calcio dóullelo ás tartarugas.

Un día eu quero todas con microchip

Animal tutelado

Que teña unha persoa unha tartaruga na casa non lle vexo un dano excesivo [...] eu vexo máis excesivo que aí se desmontaron oitenta hectáreas de terreo.

Se non fóra porque hai criadeiros así non habería ningunha, morren, ¿non ves que non hai nada que coman? Se hai un ano que non choveu e elas pois saen e nin beben auga nin comen fresco, como vai estar ese animal?

Eu creo que están mellor coidadas que até mesmo que no campo [...] eu creo que na casa están mellor.

Se escapan vai ser porque hai xente como eu que lles gustan e as ten e teñen posibilidades de reproducirse.

Se non, eu creo que están condenadas a desaparecer.

As poucas formas que hai de que sigan existindo, se no futuro se repoboan as zonas onde elas vivían e hai posibilidade de que sigan, porque imos manter criadeiros de tartarugas.

Unha tartaruga [...] cóllela, porque tamén as esmagan na estrada.

Era un sitio moi concorrido [...] vía que se a volví soltar ía durar un día [...] entón empecei a construír o terrario, e digo: “pois, tartaruga que atopo, tartaruga que a levo”.

Táboa 1: Mostra dos fragmentos das entrevistas que reflicten as representacións sociais da tartaruga moura.

mesticable”. Esta representación reflíctese nas entrevistas cando se describe á tartaruga como un animal de curral, utilitario, ao que se lle daban poucos coidados, se mantiña xunto a outros animais domésticos e co que se establecían vínculos afectivos débiles.

O paso dunha sociedade agraria a outra máis urbana, menos familiarizada co medio natural, produce un cambio na relación que se mantén coa especie. A tartaruga pasa a verse como un “animal de compañía”. Así, ao contrario que na sociedade agraria, as tartarugas convértense nun animal familiar e adquiren unha grande importancia nos fogares onde se manteñen cativas, aumentan os coidados que se lles ofrecen aos individuos cativos (alimentación, casetas, lugares de cría, etc.), trátanse como mascotas (póñenlles nomes, fanlles casetas, danlles os coidados veterinarios que precisan etc.), reciben todos os miramentos e a posesión se converte nunha afección máis desenvolvida.

Na actualidade, a imaxe da tartaruga como “animal tutelado” substitúe estas dúas imaxes, no que a especie se percibe como un animal fráxil e ameazado que require ser custodiado no ámbito doméstico para protexelo das ameazas, naturais e antrópicas, que sofren os animais no medio natural. É dicir, as persoas que foron entrevistados manteñen un discurso “de índole conservacionista” para lexitimar a práctica de recoller e ter tartarugas en

catividade. Esta representación pon de manifesto formas de intervención colectiva propias das novas sociedades rurais que poden ser contraproducentes para a conservación, dado que consisten nunha acción domesticadora con importantes riscos para a conservación.

Posicionamentos ante a conservación da especie e a xestión da poboación cativa

No sueste ibérico pódense distinguir dúas posturas principais dirixidas á conservación da especie (Táboa 2). Unha delas é unha estratexia manipulativa, a través da cría e reintrodución de individuos ao medio natural que utiliza os individuos que se manteñen en catividade para intervir sobre as poboacións silvestres e afrontar os procesos de perda de hábitat. Así mesmo, esta postura permite a posesión en catividade por parte de particulares como medida para evitar o amoreamento de individuos en centros de protección da fauna e impedir a extinción da especie. Este posicionamento manipulativo ten a súa orixe a principios dos anos setenta, cando a protección da especie alertou aos diferentes grupos naturalistas sobre a situación de ameaza na que se atopaba a especie e motivou o desenvolvemento de campañas centradas na loita contra o comercio da especie e na xestión da poboación cativa a través da recollida de individuos, cría en catividade e translocación. Estas cam-

	Posicionamento	Xustificación / Propostas
Posesión en cativeiro	Como ferramenta de conservación	<ul style="list-style-type: none"> • A posesión é positiva para a conservación das poboacións silvestres • Permite a colaboración de particulares en medidas de cría e reintrodución • A posesión evita o amoreamento, a transmisión de enfermidades e a consanguinidade. • Evítase a extinción da especie • Permite controlar os animais cativos e asegurar que se manteñen en condicións axeitadas
	Como problema de conservación	<ul style="list-style-type: none"> • A posesión é un problema de xestión • A posesión é negativa para a conservación das poboacións silvestres • Non se debe permitir e se deben entregar as tartarugas cativas de particulares • Comentarios de permitila, evitando a cría en cativeiro, pola cantidade de animais que hai, a saturación das instalacións da administración e a imposibilidade de soltalos
Destino	Intervención de poboacións silvestres	<ul style="list-style-type: none"> • Permitir a posesión legalmente para a colaboración de particulares • Reintroducir os animais sans e autóctonos • En contra de sacrificar os animais.
	Desconexión de poboacións silvestres	<ul style="list-style-type: none"> • Continuar coa prohibición da posesión • Non reintroducir os animais cativos • Sacrificar animais enfermos e mesmo os de orixe xeográfica descoñecida • Crear un centro ou valar un terreo para telas en condicións de semiliberdade e utilízalas para educación ambiental e investigación
Cría e reintrodución	A favor	<ul style="list-style-type: none"> • Incremento da poboación silvestre • Publicidade política e educación ambiental • Evitar amoreamento de animais cativos • Reintrodución de animais sans e procedentes do sueste peninsular • Cría en cativeiro por particulares para reintrodución • Pór en valor espazos non protexidos e evitar fragmentación do hábitat
	En contra	<ul style="list-style-type: none"> • Non está recomendado no ámbito científico • Problemas de transmisión de enfermidades e de mestura xenética • As poboacións necesitan outras actuacións
Enfermidades e problemas xenéticos	Ausencia de riscos	<ul style="list-style-type: none"> • Os riscos das enfermidades e xenéticos non son tan graves • A mestura de tartarugas de diferente procedencia é boa ("mellora a raza" e evita enfermidades) • Os animais enfermos non deben ser sacrificados, pódense utilizar para a cría en cativeiro
	Existencia de riscos pero evitables	<ul style="list-style-type: none"> • Constitúen un risco para as poboacións silvestres pero que se pode solucionar levando a cabo determinadas precaucións. • Pódese deseñar e utilizar un test para diagnosticarlle a enfermidade e determinar a orixe xeográfica das tartarugas para poder reintroducir. • Mesturar núcleos de cativeiro para evitar diminución de variabilidade xenética. • Non poñer en contacto os animais sans con enfermos para poder reintroducilos. • Non recoller animais enfermos nin de orixe xeográfica descoñecida de particulares xa que non poden ser reintroducidos. • Non reintroducir animais enfermos ou que non sexan do sueste peninsular. • Evitar o amoreamento dos animais. • Sacrificar (non todos teñen esta postura) os animais enfermos.
	Riscos importantes	<ul style="list-style-type: none"> • Constitúen un risco importante para as poboacións silvestres en caso de reintrodución que, polo de agora, non se pode solucionar. • Motivos para non reintroducir ningún animal. • Actualmente é imposible tratar as tartarugas enfermas. • Sacrificar os animais enfermos e mesmo os de orixe xeográfica descoñecida.
Medidas conservación	Conservación de poboacións silvestres	<ul style="list-style-type: none"> • O principal problema de conservación da especie é a perda de hábitat. • Os grupos naturalistas consideran que a superficie protexida non é suficiente para asegurar a conservación. • Establecer unha rede de áreas protexidas que garantan a conservación e o funcionamento das poboacións silvestres.
	Xestión da poboación cativa	<ul style="list-style-type: none"> • Cría en cativeiro e reintrodución para conservar as poboacións silvestres.

Táboa 2: Resúmen dos posicionamentos existentes ante o manexo da poboación cativa de tartaruga moura.

pañas, que iniciaron grupos naturalistas e que implicaron a diferentes particulares que mantiñan animais en cativeiro, imitáronas e asumíronas, posteriormente, as administracións responsables da xestión da fauna.

Non obstante, o elevado número de individuos cativos que eran ingresados nos organismos encargados da xestión da fauna deu lugar a situacións de amoreamento de individuos que levou consigo á aparición de episodios de elevada mortalidade que foron provocados por unha enfermidade de gran virulencia, a rinite crónica ou a enfermidade catarral. Isto, xunto co ingreso de individuos de diferente procedencia xeográfica, motivou o recoñecemento por parte dalgúns dos colectivos implicados dos riscos xenéticos e de transmisión de enfermidades das actuacións manipulativas. Esta situación orixinou unha crise importante na idea de manipulación e, xunto coas recomendacións realizadas desde o ámbito académico, nas que as translocacións foron rexeitadas como opcións prioritarias para a conservación da tartaruga moura no sueste ibérico (GIMÉNEZ e outros, 2001, 2004), motivou o desenvolvemento dunha estratexia non-manipulativa para a conservación da especie.

Esta nova estratexia separa a conservación das poboacións silvestres da xestión da poboación cativa para tratar os problemas de conservación da especie; considera a protección e a conservación do hábitat

da tartaruga e o mantemento do funcionamento dos ecosistemas como a medida máis axeitada e eficiente, rexeitando a reintrodución e a cría de animais cativos, como liña de actuación prioritaria para a conservación da especie. Así mesmo, esta postura apoia o sacrificio de individuos enfermos, en particular os que presenten síntomas de enfermidade catarral, para impedir o contaxio entre individuos cativos e o risco de transmisión ás poboacións silvestres, reducir os custos de mantemento de tartarugas enfermas, así, como para evitar o amoreamento de animais. Por último, a estratexia non-manipulativa persegue frear a recolección e posesión de tartarugas en cativeiro, considera que as medidas manipulativas levan consigo importantes riscos e propón á tartaruga como especie bandeira (CARO e O'DOHERTY 1999) das paisaxes semiáridas do Sueste Ibérico.

Estes dous posicionamentos distingúense nas dúas provincias onde se distribúe a tartaruga moura e, especialmente, nos organismos responsables da toma de decisión. No caso de Almería, en termos xerais, estase a favor da posesión de tartarugas en cativeiro e da manipulación da especie a través de medidas de cría e translocación para a conservación das poboacións silvestres. Pola contra, en Murcia, se ben nun principio terían un posicionamento similar ao caso anterior, actualmente apréciase unha tendencia xeral cara ao posicionamento da non-manipulación das tartarugas como estratexia

xeral de conservación e unha aposta pola protección do hábitat e o mantemento do funcionamento dos ecosistemas.

Implicacións para a conservación das poboacións silvestres

As principais consecuencias do fenómeno da catividade da tartaruga moura para a conservación das poboacións silvestres do sueste peninsular son de dous tipos fundamentais. Por unha parte, as recoleccións de exemplares de tartaruga moura poden dar lugar a procesos de erosión demográfica que poden mesmo chegar a orixinar, en zonas próximas a núcleos habitados, un descenso notable da densidade e aumentar a probabilidade de extinción debido a procesos aleatorios. Por outra parte, a conexión entre poboación silvestre e cativa, froito das capturas de animais no seu hábitat, do traslado de individuos e manexo de exemplares cativos a través da súa cría e solta ao medio natural poden orixinar grandes riscos para a conservación das poboacións silvestres por mestura de individuos procedentes de poboacións xeneticamente diferentes que produza unha perda da diversidade xenética natural ou mesmo procesos de depresión exogámica (SCHWARTZ e KARL, 2005) ou por transmisión de enfermidades epidémicas frecuentes en catividade (JACOBSON 1993, 1994).

A pesar destes riscos, os entrevistados, fundamentalmente os novos residentes

rurais, non perciben (ou escasamente) os danos que esta actividade provoca e sobre todo aprecian os beneficios que orixina, en canto a que se tutela ao individuo nos ambientes artificiais do ámbito doméstico. Probablemente, isto débese a que os problemas de conservación que xera a posesión en catividade teñen un carácter complexo e non sexan comprensibles para a poboación en xeral. Igualmente, estas opinións mostran unha percepción social negativa e un descoñecemento das paisaxes semiáridas aos que a tartaruga moura está estreitamente ligada e que contrasta coa importancia e singularidade que adquiren no contexto europeo.

Ademais, en relación co problema de catividade, as campañas de grupos naturalistas e administracións públicas centráronse no manexo da especie a través da recuperación, cría e reintrodución de individuos cativos. Como se vía nas entrevistas realizadas, administracións e asociacións naturalistas favoreceron a posesión de tartarugas en catividade para a participación de particulares nestas campañas, cedendo as crías para a súa solta ao medio natural. Deste xeito, estas campañas manipulativas, axudaron, tal e como mostran as entrevistas realizadas, na lexitimación da recolección e posesión de tartaruga moura en catividade.

Por outra banda, as campañas de cría e translocación de tartaruga moura que se levaron a cabo realizáronse coa ausencia

dun coñecemento e dun diagnóstico previo sobre as poboacións silvestres e o seu estado de conservación e sen considerar os riscos que este tipo de medidas poden ocasionar. Por iso, estas accións manipulativas probablemente, non tiveran ningún efecto positivo para a conservación das poboacións silvestres. Pola contra, tal e como se indicaba anteriormente, axudaron a perpetuar as representacións sociais da tartaruga moura que motivan a súa recolección e o seu mantemento en cativeiro. Tamén, puideron ter efectos negativos por competir polos mesmos recursos que outras estratexias máis rendibles en termos de conservación (MEFFE, 1992) e polos riscos xenéticos e de transmisión de enfermidades aos individuos silvestres.

A estratexia manipulativa viuse, sen dúbida, impulsada polo atractivo e impacto social deste tipo de accións así como por ser doadamente tratables en comparación coa loita fronte aos factores reais de ameaza (FRAZER, 1992; MEFFE, 1992). Así, esta situación conseguiu desviar os esforzos do problema de conservación da tartaruga. É dicir, mentres que, no marco da ciencia da conservación, é prioritario desenvolver medidas para frear os factores de ameaza das poboacións silvestres (evitar a perda e fragmentación do hábitat provocado polo desenvolvemento urbano-turístico, construción de novas infraestruturas lineais e da agricultura intensiva de regadío; e modificar a representación social da tartaruga) (GIMÉNEZ e outros, 2001, 2004, 2006),

que incorporen un coñecemento profundo sobre o estado das poboacións silvestres; as estratexias de conservación dirixíronse, fundamentalmente, cara a medidas de xestión da poboación cativa e formularon a reintrodución como unha ferramenta para conservar as poboacións silvestres.

Por outra banda, as diferenzas entre os posicionamentos das dúas provincias estudadas, dificultan o establecemento dunha estratexia común e axeitada para a conservación da tartaruga moura en todo o seu areal de distribución do sueste ibérico. Non obstante, a pesar destes conflitos, resulta especialmente sinxelo promover actuacións para a conservación da tartaruga moura, xa que é unha especie “*carismática*”, conspicua e emblema de moitos grupos naturalistas e a súa visibilidade e proximidade permite a participación da poboación local. Para a conservación da especie, é imprescindible fomentar un diálogo entre grupos e axentes e establecer unhas prioridades de actuación baixo criterios de conservación.

Recomendacións para tratar o fenómeno da cativeiro de tartaruga moura

Para a conservación das poboacións silvestres de tartaruga moura no sueste ibérico considéranse prioritarias as actuacións non manipulativas destinadas a evitar os factores de ameaza da especie (perda de hábitat e recolección de individuos) (GIMÉ-

NEZ e outros, 2001, 2004; PÉREZ, 2007). Para iso, é por unha parte necesario garantir a protección do hábitat e evitar os procesos de perda e fragmentación que sofre a área de distribución da tartaruga moura debido ao desenvolvemento urbanístico e agrícola (GIMÉNEZ e outros, 2001, 2004). Por outra banda, para evitar a recolección e posesión de tartarugas en catividade resulta imprescindible modificar as representacións sociais que actualmente se manteñen cara á especie e que fomentan estas prácticas e substituílas pola visión da tartaruga moura como especie silvestre. No seguinte epígrafe, danse recomendacións para tratar este obxectivo.

Nun nivel de prioridade subordinada a estes obxectivos principais de conservación, situaríanse as ferramentas de carácter manipulativo como a reintrodución de individuos e a cría en catividade. Estas actuacións poderían ser utilizadas para responder a obxectivos concretos de conservación de poboacións silvestres, tales como a recuperación de poboacións demograficamente debilitadas e de corredores entre poboacións.

Por outra banda, abordar o fenómeno da catividade da tartaruga moura require xestionar a poboación cativa da especie. Esta xestión débese realizar no marco da conservación das poboacións silvestres e co obxectivo último de facer desaparecer a poboación cativa. Os animais que se manteñen en catividade por parte de particulares deberían ser controlados pola ad-

ministración ambiental, ben en centros especializados ben en terrarios xestionados por estes particulares pero controlados e supervisados pola administración. O destino destes animais pode ser a súa reintrodución, sacrificio ou mantemento en centros especializados dependendo da orixe e do estado sanitario dos animais. O sacrificio de individuos considérase necesario para os individuos que padezan síntomas de enfermidades epidémicas. A reintrodución, unicamente sería recomendable para aqueles individuos sans dos que se coñeza con certeza o seu lugar exacto de orixe.

Recomendacións para modificar a representación social da tartaruga moura

Os mecanismos legais postos en marcha até agora para controlar as prácticas de recolección e posesión en catividade, aínda que foron fundamentais no pasado para frear o comercio coa especie, resultaron ser insuficientes. Recoméndase, como xa se comentou anteriormente, que para evitar estas prácticas se substitúan as representacións sociais existentes cara á especie pola imaxe da tartaruga moura como animal silvestre a través de campañas específicas de educación ambiental.

Os destinatarios prioritarios do programa de educación ambiental son poboación local e novos residentes foráneos dos núcleos rurais e do diseminado dos mu-

nicipios incluídos na área de distribución da tartaruga así como outros usuarios non residentes (agricultores, cazadores, excursionistas, turistas rurais etc.). Tamén, dado o estendido do costume de manter tartarugas en catividade, é recomendable dirixir esforzos a outros municipios do ámbito.

Como primeira aproximación, a partir dos resultados obtidos neste estudo, as mensaxes a lanzar nestas campañas educativas deberían facer valorar a existencia de poboacións naturais como un importante patrimonio natural que é necesario conservar e transmitir a importancia do mantemento dos individuos no seu hábitat natural para a conservación das poboacións silvestres. Así mesmo é importante informar sobre os contidos da lexislación protectora da tartaruga, remarcando a prohibición expresa de manter estes animais en catividade así como do manexo da especie por persoas non autorizadas. Neste sentido, é importante subliñar que a manipulación ou intervención sobre poboacións naturais, incluída a cría ou a solta de animais cativos, unicamente deben realizarse no contexto dun programa de conservación polas administracións públicas competentes e, por último, alertar sobre os riscos que a posesión e manexo da especie poden ter para a conservación das poboacións silvestres, así como, dar a coñecer os mecanismos e infraestruturas que, para a conservación e xestión da tartaruga, dispoñen as administracións públicas.

As mensaxes a lanzar nas campañas educativas, deben, non obstante, adecuarse ás características de cada un dos destinatarios prioritarios e dirixirse a modificar cada unha das representacións sociais que manteñen os distintos colectivos que teñen ou son susceptibles de recoller e ter tartarugas en catividade.

Ademais, a predisposición dalgúns dos grupos que manteñen tartarugas en catividade, especialmente os neo-rurais (turistas internacionais e “naturalistas”), a participar en actuacións para a conservación da tartaruga moura, pode ser un factor beneficioso se se canaliza esta actitude en actividades que sexan positiva para a especie. Estas persoas poderían colaborar coas administracións públicas para custodiar parte dos animais que se manteñen en catividade e que non poden ser devoltos ao medio natural. Tamén dentro do programa de educación ambiental, como mecanismo de substitución da representación da tartaruga de “*animal domesticable*” a especie silvestre e como alternativa non-manipulativa para a participación da poboación local e as organizacións non gobernamentais, pode resultar de especial interese crear un programa de voluntariado específico para a tartaruga moura. Este programa pode deseñarse para colaborar no seguimento de poboacións silvestres e fomentar, como alternativa á posesión de tartarugas en catividade, as saídas ao campo para ver estes animais no seu hábitat. Por último, as ferramentas de custodia do territorio son igualmente inte-

resantes como mecanismos de participación da poboación local xa que, ademais de preservar o hábitat da especie, reforzan a imaxe da tartaruga como especie silvestre.

Agradecementos

Agradecer a todas as persoas enquisadas e entrevistadas polo seu tempo e dispoñibilidade a participar neste estudo.

Bibliografía

- ANADÓN, J.D.; GIMÉNEZ, A.; PÉREZ, I.; MARTÍNEZ, M. E ESTEVE, M.A. (2006): "Habitat selection by the spur-thighed tortoise *Testudo graeca* in a multisuccessional landscape: implications for habitat management", en *Biodiversity and Conservation*, 15, 2287-2299.
- CARO, T.M. E O'DOHERTY, G. (1999): "On the use of surrogate species in conservation biology", en *Conservation Biology*, 13(4), 805-14.
- CLARK, T.W. E WALLACE, R.L. (1998): "Understanding the human factor in endangered species recovery: an introduction to human social process", en *Endangered Species UPDATE*, 15, 2-9.
- FRAZER, N.B. (1992): "Sea turtle conservation and halfway technology", en *Conservation Biology*, 6(2), 179-84.
- GIMÉNEZ, A.; ANADÓN, J.D. E ESTEVE M.A. (2006): *Estudios básicos sobre ecología y conservación de la tortuga mora (*Testudo graeca* L.) en la provincia de Almería*. Inédito.
- GIMÉNEZ, A.; ESTEVE, M.A.; ANADÓN, J.D.; MARTÍNEZ, J.; MARTÍNEZ, M. E PÉREZ, I. (2001): *Estudios básicos para una estrategia de conservación de la tortuga mora en la Región de Murcia*. Murcia: Consejería de Agricultura, Agua y Medio Ambiente, Inédito.
- GIMÉNEZ, A.; ESTEVE, M.A.; PÉREZ, I.; ANADÓN, J.D.; MARTÍNEZ, M.; MARTÍNEZ, J E PALAZÓN, J.A. (2004): *La tortuga mora en la Región de Murcia: conservación de una especie amenazada*. Murcia: DM Librero Editor.
- JACOBSON, E.R. (1993): "Implications of infectious diseases for captive propagation and introduction programs of threatened/endangered reptiles" en *Journal of Zoo and Wildlife Medicine*, 24(3), 245-55.
- JACOBSON, E.R. (1994): "Causes of mortality and disease in tortoises: a review" en *Journal of Zoo and Wildlife Medicine*, 25(1), 2-17.
- MEFFE, G.K. (1992): "Techno-arrogance and halfway technologies: salmon hatcheries on the Pacific coast of North America" en *Conservation Biology*, 6(3), 350-4.
- SCHWARTZ, T.S. E KARL, S.A. (2005): "Population and conservation genetics of the gopher tortoise (*Gopherus polyphemus*)" en *Conservation Genetics*, 6(6), 917-28.

“A gatas por Galicia”

© Fran Nieto